

Następnie idziesz do zakrystii bazyliki świętego Konstantyna, gdzie jest pokój, gdzie jest trzcina i gąbka oraz kielich, który Pan pobłogosławił i dał uczniom swoim pić i powiedział: To jest ciało moje i krew moja (por. Mt 26, 28; Mk 14, 22, 24).

Następnie idziesz do bazyliki, gdzie Jezus znalazł kupujących i sprzedających gołębie i wyrzucił ich precz.

Syjon

4. Następnie idziesz [stąd] do bardzo wielkiej bazyliki świętego Syjonu, gdzie jest kolumna, przy której był Jezus ubiczowany. Widać tam, jak objął ją ręką zostawiając ślad, jak gdyby w wosku. Stąd idziesz do zakrystii, gdzie jest ten kamień, gdzie Szczepana został ukamieniowany. W środku bazyliki jest cierniowa korona, którą otrzymał Pan. Jest tam też owa lampa, przy której nauczał Pan swoich uczniów podczas wieczerzy. Jest tam różga zamknięta w srebrnej kolumnie.

Dom Kajfasza i Piłata

5. Stąd idziesz do domu Kajfasza, gdzie zapał się święty Piotr, gdzie jest ogromna bazylika świętego Piotra. Stąd idziesz do domu Piłata, gdzie oddał Pana Żydom na ubiczowanie. Jest tam ogromna bazylika i jest tam pokój, gdzie odarto go z szat i został ubiczowany i nazywa się święta „Sophia” (Mądrość).

Resztki świątyni Salomona

6. Stąd idziesz do świątyni, którą zbudował Salomon. Pozostała z niej tylko jedna krypta. Stąd idziesz do narożnika, gdzie szatan postawił Pana [naszego Jezusa Chrystusa. Jest tam bazylika na krzyżu położona]. Gdy zejdiesz do Siloe, znajdziesz tam sadzkę, do której wrzucono świętego Jeremiasza...

Dolina Jozefata

7. [Jest tam również bazylika na ten czas, kiedy chorzy się obmywali i bywali uzdrawiani. Jest tam także bazylika świętej Maryi i tam jest jej grób. Również tam wydał Judasz Pana naszego Jezusa Chrystusa. Jest tam miejsce, gdzie Jezus spożywał wieczerzę z uczniami swymi i stąd udał się na górę. Tam po prawej stronie jest dolina Jozefata, gdzie Pan sędzić będzie sprawiedliwych i grzeszników. Jest tam również mała rzeczka zionąca ogniem do skończenia świata. Są tam również dwie bazyliki, gdzie nauczał Pan uczniów swoich.

Stąd udajesz się do Galilei, gdzie uczniowie ujrzeli Pana, gdy powstał z martwych].

KS. JAN NOWAK

BUDOWNICTWO SAKRALNE W 50-LECIE DIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ (1925—1975)

Na mocy bulli Piusa XI *Vixtum Poloniae Unitas* z dnia 28. X. 1925 powstała diecezja częstochowska. Została ona wydzielona z terenów diecezji wrocławskiej i kieleckiej. Administracyjnie należy do wojew. katowickiego i łódzkiego.

Zadaniem niniejszego opracowania jest podanie krótkiego szkicu dotyczącego budownictwa sakralnego na przestrzeni 50-ciu lat istnienia diecezji częstochow-

skiej. Dla przejrzystości artykuł podzielimy na trzy okresy czasowe: I — 1925/1939, II — 1939/1945, III — 1945/1975 i w takiej chronologii zostanie w nim omówione budownictwo sakralne diecezji częstochowskiej.

Diecezja częstochowska po jej utworzeniu objęła na przynależnych jej terenach 226 kościołów. Na terenach północnych diecezji przeważało budownictwo sakralno-drewniane, zaś na terenach środkowych i południowych diecezji — budownictwo murowane z cegły i kamienia. Kościoły przejęte (w wielu wypadkach zabytkowe) pochodzą z XVI, XVII i XVIII wieku. W architekturze ich różnorodnie i swoiście nawarstwiają się cechy stylowe minionych epok, co jest tajemnicą ich uroku. Niewątpliwie najwięcej kościołów zbudowano w XIX wieku. Dominuje w nich styl neogotycki, choć nie brak tam neorenesansu, neobaroku, a szczególnie eklektyzmu, który również jest ciekawy i posiada swoiste piękno.

Z rozwojem diecezji, przy tworzeniu nowych parafii wysunęła się konieczność budowy nowych kościołów. Budownictwo to i jego rozwój nie trafiło na łatwe czasy. Zniszczona ojczyzna, bezrobocie, trudne czasy ekonomiczno-społeczne, emigracja zarobkowa z rolniczych i górniczych terenów, trudna sytuacja mieszkaniowa i materiałowa nie sprzyjały budownictwu nowych kościołów w pierwszych latach istnienia diecezji. W latach trzydziestych do czterdziestych sytuacja budownictwa sakralnego poprawiła się. Ogólnie na terenie nowej diecezji zbudowano w okresie międzywojennym (1925—1939) 35 kościołów, w tym 5 miejsc kultu, jako adaptacje z różnych pomieszczeń. Większość ich powstała na południowych terenach diecezji, gdzie rozwijało się górnictwo i przemysł. Północne tereny diecezji miały więcej kościołów (dostyć dużo drewnianych i zabytkowych) dlatego też w okresie międzywojennym powstało ich tam tylko 3. (Przedmość, Rudlice, Szynkielów).

Budownictwo sakralne powstałe w czasach międzywojennych na terenie diecezji częstochowskiej nie prezentuje jeszcze ani formy współczesnej, ani nie jest budowane tworzywem, czy techniką współczesną — panującą już na zachodzie.

W odróżnieniu od minionych epok powstałe kościoły nie były monumentami, były architekturą mniej, czy więcej „stylową”, sakralną, mającą za zadanie zaspokoić szybko jawiące się potrzeby duchowe wiernych. Powstałe kościoły otrzymały panującą jeszcze architekturę eklektyczną, opartą na minionych stylach, oraz nieśmiałe próby zastosowania w bryle kościoła nowych form stylowo-konstrukcyjnych. Zasadniczą racją budowania takich a nie innych kościołów była sytuacja ekonomiczna, trudna wówczas w całym kraju, przekonanie do stylu historyzujących i słaba znajomość współczesności. Brak funduszy nie pozwalał na projekt konkursowy świątyni, a niejednokrotnie wprowadzał uproszczenia w powstającej bryle kościoła, uproszczenia niezgodne z planami.

Mimo tych trudności, powstałe w tych czasach kościoły w większości posiadają charakter sakralny, swoisty przez wkomponowanie w rzeźbę terenu i otoczenie, czy potrzeby wiernych. Zawdzięczać to należy pierwszemu ordynariuszowi diecezji dr T. Kubinie, który sam osobiście angażował się w powstanie nowych świątyni, jak i księżom budowniczym, którzy mimo trudności ekonomicznych społecznych, zlecali projekty nowych kościołów znanym architektom. Należeli do nich: Stefan Szyller, Waclaw Kononowicz, Konstanty Jakimowicz, wszyscy z Warszawy, oraz mniej znani jak: W. Kłębkowski z Katowic, T. Rudzki z Sosnowca, L. Wróblewski z Częstochowy. Szyller znany architekt (zbudował około 150 kościołów w Polsce) pozostawił w diecezji częstochowskiej 8 kościołów, w tym 6 kościołów w latach 1925—1939. Niektóre z nich zostały zrealizowane przy współpracy z W. Kononowiczem. Szyller lubował się

w renesansie i baroku, choć nie obcy był mu w twórczości styl nawiązujący do gotyku. W powstałych według jego planów kościołach widoczna jest różnorodna gama stylistyczno-dekoracyjna od neogotyku (Sosnowiec) poprzez polski barok (Częstochowa, Wojkowice, Zajączki) aż do mocno uproszczonego baroku nawiązującego do współczesności (Lubień, Ostrowy).

Do ciekawych kościołów wykończonych w bryle i detalu architektonicznym polskiego baroku, należy kościół w Zajączkach wkomponowany ciekawą architekturę do rzeźby terenu i charakteru wioski. Kościoły wyżej wymienione oraz kościół w Częstochowie p.w. świętego Józefa Rzemieślnika (arch. W. Kononowicz) posiadają bogatą dekorację architektoniczną zewnętrzną i wewnętrzną częściowo tylko zrealizowaną. K. Jakimowicz zbudował na terenie diecezji częstochowskiej dwa kościoły: Blachownia i Kalej, obydwie w stylu uproszczonego baroku i różnie wkomponowane w rzeźbę terenu i otoczenia. Kościoły te uproszczone w bryle zewnętrznej bogatsze zaś w architekturze wnętrza przez barokowy detal architektoniczny, zbudowane są na planie prostokąta z węższymi prezbiteriami, o kolebkowych sklepieniach z ślepymi lunetami. Kwadratowe filary ubogacone gzymsami oddzielają nawę główną od bocznych (Blachownia) albo filaro-arkadami rzeźbią ściany nawy. (Kalej).

Trzeba zaznaczyć, że już przed 1939 r. zbudowano w Zagłębiu Dąbrowskim 2 kościoły w których architektura bryły, częściowo i materiał (beton, stal) zapowiadało współczesność architektury sakralnej. Były to kościoły: w Zychcicach (arch. W. Klębkowski z Katowic) oraz w Dąbrowie Górniczej kościół p.w. świętego Józefa (plany zaginęły) w których już wyraźnie zaznacza się „styl geometryczny” — t.zw. „pudełkowy” oraz śmielsze zastosowanie żelbetonu. Pozostałe kościoły zbudowane w okresie międzywojennym były obiektami przebudowanymi (Grodzic, Wilkowiecko, Zawada) albo nowopowstałymi bez ciekawszej architektury, spełniające jednak swoją funkcję i zadanie duszpasterskie.

Wspominając pierwszego biskupa częstochowskiego należy wymienić choćby niektórych księży budowniczych działających w czasach międzywojennych. Byli to: ks. Stefan Niedźwiedzki budowniczy kościoła p.w. świętego Józefa Rzemieślnika w Częstochowie, ks. Stanisław Bilski budowniczy kościoła w Kalei i Grodźcu, ks. Antoni Sewerynek — budowniczy kościoła p.w. świętego Antoniego w Wojkowicach, ks. Marian Kubowicz — budowniczy kościoła w Blachowni, księża A. Bożka, K. Mazurkiewicz, A. Hendrychowski, Cz. Drożdża, E. Banaszkiwicz — budowniczych kościoła p.w. Niep. Pocz. N.M. Panny w Sosnowcu w latach 1905—1956, ks. W. Rosso — ks. St. Grzybka, ks. St. Łopacińskiego — budowniczych kościoła p.w. świętego Józefa w Dąbrowie Górniczej.

Lat 1939—1945 to okres nie tylko zastoju w budownictwie sakralnym w diecezji częstochowskiej, ale czasy, gdzie zniszczyło się wiele kościołów i kilka spaliło. Okupanci na całym terenie Warthegau (północna część diecezji) pozamykali kościoły, pozamieniali na magazyny, czy składy, zrabowali i zniszczyli paramenta i naczynia, łącznie z wystrojem kościołów (obrazy, rzeźba, polichromia). Jedynie kościół w Rudzie koło Wielunia był czynnym duszpastersko dla całego terenu Warthegau. Mimo okupacji na terenie diecezji powstały 4 skromne budowle sakralne przez adaptację obiektów świeckich do sprawowania kultu (Kiedrzyn, Łękińsko, Krasice) oraz wybudowano 1 kościół w Cykarzewie.

Wyzwolenie kraju każe kontynuować wstrzymane budownictwo sakralne na terenie diecezji częstochowskiej.

Zniszczenie wojenne, bieda, brak mieszkań, szkół, brak materiałów budowlanych nie sprzyjały odbudowie kościołów spalonych, zniszczonych, czy budowle

nowych. Ks. biskup Kubina tworzy nowe parafie, lecz miejsca kultu, gdzie tylko to jest możliwe, powstają przez adaptację z różnych pomieszczeń albo prowizoryczne budownictwo barakowe, drewniane, czy murowane jako tymczasowe kościoły.

Ogółem powstało i istnieje do dziś 10 kościołów powstałych z przystosowania pomieszczeń mieszkalnych, a 14 kościołów to adaptacje przestrzenniejsze i trwalsze (system barakowy, murowano-drewniany) sakralnie i funkcjonalnie przystosowane do potrzeb duszpasterskich.

Obok wyżej wymienionych kościołów zaraz po 1945 roku rozpoczęła się budowa nowych świątyń o wyraźnie sakralnej architekturze, których do 1972 roku jest 23.

Twierdzi się, że formy architektoniczne są uzależnione od konstrukcji i materiałów; o stojących świątyniach w Polsce i o tych, które były zaprojektowane a nie są jeszcze zrealizowane trzeba dodać, że są dodatkowo uzależnione od warunków społecznych i ekonomicznych. Już w okresie międzywojennym należało spodziewać się współczesnej, czy nowoczesnej bryły sakralnej. Po drugiej wojnie światowej problem ten minimalnie uległ poprawie. Pozostały dalej trudności ekonomiczno-społeczne, ideologiczno-sakralne, dotyczące nie tylko samego projektu, ale i realizacji bryły. W nowozbudowanych 23 kościołach w latach 1945—1965 za ledwie w 8-miu można dostrzec próby współczesności w bryle, czy tworzywie, a to: w Częstochowie, Łagiszy, Garnku, Kielczygłowie, Łazach, Dźbowie. Przewodzi tym obiektom kościół p.w. świętego Antoniego w Częstochowie (1938—1956) zaprojektowany przez arch. Z. Gawlika z Krakowa, w strukturze „żelbetowego klasycyzmu” nawiązującego do twórczości A. Perreta. Wspomniane kościoły ukazują w swych formach architektonicznych walkę formy „starej” z „nową” — zrywanie ze skrajnym historyzmem, ale tolerowanie cech tradycji architektury minionych epok — nawet przy użyciu współczesnego materiału (np. wieże). Surowość bryły, prostota wnętrza, centralny układ, klimatyzacja, wygoda połączona z duszpasterską funkcją to cechy ogólne nowopowstałych kościołów. Obok kościołów wyżej wspomnianych, zbudowano 7 kościołów w architekturze historyzującej, czy eklektycznej, a to: w Częstochowie, Jedlnie, Strzelcach Wielkich, Błędowie, Ługach, Żeliszawicach.

Przewodzi im kościół p.w. Świętej Trójcy w Błędowie o cechach neogotyckich (1952—1958). Na planach kościoła w Błędowie zaważył brak czasu na przemyślenie projektu, oraz ekonomiczna sytuacja parafii.

Materiałem budowlanym była nadal cegła i kamień, choć coraz spokojniej był stosowany beton i stal (sklepienie kościoła w Błędowie).

Lata 70-te naszego stulecia zaznaczają wyraźniej współczesność sakralną na terenie diecezji częstochowskiej w trzech zbudowanych kościołach (Soborzyce, Biała, Galewice). Najtrafniej współczesność wyżej wymienionych kościołów oddała architektura kościoła p.w. Najśw. Serca P. Jezusa w Soborzycach. Współczesność wspomnianych kościołów przejawia się szczególnie w symbolice bryły, w prostocie oraz centralnym układzie. Materiałem jest tu częściowo cegła (Galewice, Biała k. Częstochowy) lecz dominującym tworzywem jest beton, stal i szkło. Kościoły w Soborzycach i Galewicach są w stadium wykańczania wnętrza, zaś kościół w Białej koło Częstochowy jest już skończony w wystroju. Wystrój kościoła w Białej: polichromia, witraże, mozaiki, zostały zrealizowane według projektu prof. Makarewicz z Krakowa.

Pisząc o budownictwie sakralnym po II-giej wojnie na terenach, diecezji częstochowskiej trzeba wspomnieć o kościołach powstałych z przystosowania róż-

nych pomieszczeń najczęściej barakowych do sprawowania kultu. Kościół p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Kazimierzu Górniczym przystosowany z sali kinowej w czasach międzywojennych, w latach 70-tych oczyszczony z niepotrzebnych sprzętów, odpowiednio pomalowany z prosto i funkcjonalnie przepracowanym prezbiterium zgodnie z zaleceniami Soboru Watykańskiego II, jest spokojnym przykładem adaptacji.

Architekci, którzy powoływali do życia nowe budowle sakralne, szczególnie od lat 50-tych, działają przeważnie zespołowo z miast wojewódzkich: Łódź i Katowice (stąd długa lista nazwisk). Nad wieloma zagadnieniami związanymi z architekturą sakralną, adaptacjami, konserwacją od wielu lat czuwa przy Kurii diecezjalnej jako członek Komisji budownictwa i sztuki sakralnej arch. inż. mgr Stanisław Pospieszalski w Częstochowie.

Drugim biskupem ordynariuszem diecezji częstochowskiej był dr Zdzisław Goliński (1951—1962), trzecim ordynariuszem jest dr Stefan Bareła, czuwający nad pięknym i sakralnością istniejących i powstających kościołów w diecezji.

Serce i trud w budowę nowych świątyń w Polsce po 1945 roku włożyło wielu księży, a między innymi: ks. L. Stasiński, ks. T. Ojrzyński, ks. A. Kańtoch, zm. ks. A. Opalski, zm. ks. F. Zbieszczyk, zm. ks. St. Hans, ks. St. Andrzejewski i wielu innych.

Kościół w swej budowlu-architekturze był i jest problemem dla wielu ludzi: architekta, księdza-duszpasterza i wiernych. Ma bowiem odpowiedzieć wymaganiom czasu, spełnić określoną funkcję płynącą z liturgii, przeznaczenia, a zarazem tym wszystkim oddać ducha współczesności. To mieli na uwadze projektujący i budujący nowe kościoły architekci i księża na terenie diecezji częstochowskiej w ciągu 50-ciu lat jej istnienia.